

AHMET İBN HANBEL

Ahmed İbn Hanbel, Bağdad imamı, ünlü kelâmcı, fakîh, muhaddis ve İslâm'ın târihî gelişiminde, İslâm ilimlerini çağdaş yenilenmesinde etkileyen en güçlü şahsiyetlerden biridir. Dört büyük

mezhebden Hanbelî Mezhebi- nin kurucusudur. Hicrî 164-241 târihleri arasında yaşamıştır.

1 — H a y â t ı :

Ahmed b. Hanbel, Arap soyundandır. Horasan ve Irak'ın fethinde büyük rol oynayan Banû Şeyban kabîlesine mensuptur. Önceleri Basra'da oturan âilesi, daha sonra Ahmed'in dedesi Hanbel b. Hilâl ile birlikte Merv'e gitmiştir. Hanbel b. Hilâl, Emevîler devrinde Serahs'ın vâlisi idi ve Abbâsîler lehinde propaganda

yapanların en başında gelenlerdendi. Ahmed b. Hanbel Hicrî 11 Rabi' 164 yılında Horasan ordusuna mensup babası Muhammed b. Hanbel'in Bağdad'a yerleşip orada üç yıl ikâmetinden ve

ölümünden birkaç ay sonra dünyâya geldi. Küçük bir âile mirası Ahmed'e mütevâzî bir hayat sürdürmesini ve bağımsız yaşamasını sağladı.

Bağdad'da nahiv, fıkıh, hadîs okuduktan sonra 179 yılından itibaren kendini hadîs tetkikine hasretti ve bundan sonra da Irak, Hicaz, Yemen ve Suriye'ye bir seri seyâhatler yapmaya girişti. Bizim, onun İran, Horasan ve Mağrib'in uzak bölgelerine kadar gittiğini gösteren yazıları ihti-

Yazan:
Prof. H. LAOUST

Çeviren:
Dr. İSMET KAYAOĞLU

AHLÂK: İBN HANBEL'İN MEZHEBİ, BAŞTAN SONA AHLÂKİ YÖNDEN TİTİZLİKLERLE DOLUDUR. HAREKET HÂLİNDE OLMANIN GÂYESİ ALLÂH'A İBÂDET ETMEKTİR. CEHMİYE VE MURCİE'NİN TERSİNE İMÂNIN, "SÖZ, HAREKET, NİYET VE SÜNNETE BAĞLILIK" OLDUĞUNU İFADE EDER. O HALDE İMÂNIN ARTMAK VEYA EKSİLMEK SÜRETİYLE ŞİDDETİNİN DEĞİŞTİĞİ GÖRÜLÜR. BU İNSANIN TAM BİR BAĞLANMASINI KAPSAR Kİ HİÇBİR İNSAN KENDİ KENDİNE "İNŞALLAH" İSTİSNASINI GETİRMEDİKÇE MÜ'MİN DİYEMİYECEKTİR. BÖYLE OLUNCA İMAN YALNIZ BİR İBÂDETLER BÜTÜNÜ DEĞİL FAKAT AYNI ZAMANDA KUVVETLİ MÂNEVİ KANÂATLARI İÇEREN BİR SİSTEMDİR:

yatlı olarak kabûl etmemiz gerekir. Çünkü daha 183 yılında Kûfe'de görülür. Basra'da ikâmeti sıkça idi: 186 yılında ilk ziyâretinden sonra sırasıyla 190, 194 ve 200 yıllarında tekrar buraya döndü. Onu en sık, hac farîzasını beş

defa edâ ettiği Mekke şehrinde görürüz: Yıl: 187, 191, 196, 197. Medîne'deki kısa bir dî-nî inzivadan sonra 198 yılından 199 yılına kadar süren ikinci bir inziva hayâtı daha yaşadı. Daha sonra Muhaddis Abdurrazzâk'ın yanına gitmek için Sana'ya vardı.

Fıkıh ve hadîs tahsilini, isimleri bilinen, birçok hocanın idaresi altında yapmıştır. Bağdad'da üzerinde pek derin etkisi olmayan kadı Ebû Yûsuf'un (ölm. 182/798) dersle-

rine devam etti. 179 yılından 183 yılına kadar devamlı sûrette İbrâhim el-Nahaî'nin talebesi oldu. Daha sonra esas üstâdı, Hicaz mektebinin direği sayılan Sufyân b. Uyeyne (ölm. 198/813-14) dir. İbn Hanbel'in

hocalarını saymaya devam edersek bunlar arasında belli başlıları olarak Basra'dan Abdurrahman b. Mehdî (ölm. 198/813-814) ve Kûfe'den Vakî' b. el-Cerrâh'ı zikretmemiz gerekir. Fakat İbn Teymiye'nin de belirttiği gibi, İbn Hanbel'in fıkıh formasyonunu hadîs ekolüne ve Hicaz'a bağlamak yerinde olur. O halde onu, çok defa yanlışlıkla yapıldığı gibi Şâfiî'nin bir mürî-

(*) Encyclopédie de L'Islam, Cilt 2, s. 280-286.

di olarak görmemelidir. Onun hukukî eserini kısmen de olsa tanıdığı halde öyle görünüyor ki ancak bir defa, 195 yılında beraber oldular.

Me'mun'un hilâfetine son yıllarında, Bişr el-Marîsî'nin etkisiyle, mu'tezililiğe resmî bir destek olan bir politikaya girişmesi, Ahmed İbn Hanbel yönünden ününün yayılmasına sebep olan bir eziyetler devri açtı. İbn Hanbel, ehl-i sünnete aykırı olan Mu'tezile mezhebinin "Kur'ân'ın yaratılmış olduğu" akîdesini şiddetle reddetti. Tarsus'taki olaydan haber alan Me'mun onun Muhammed b. Nûh ile beraber kendisine gönderilmesini emreder. Demirler ile bağlanıp halîfeye gönderilmekte olan Ahmed b. Hanbel ve İbn Nûh, Rakka'yı terkettikleri vakit Me'mun'un ölüm haberini alıyorlardı. Tekrar ikisi Bağdad'a geri gönderilirken İbn Nûh yolda öldü ve İbn Hanbel de buraya vardığında ilkin Varisiyye'de, sonra da Dârü'l-Umâra'da bir evde hapsedildi. Nihayet Darb el-Mavsilî'deki karma hapis hâneye kondu.

Eziyeti terke yönelik olan yeni halîfe Mu'tasım, denildiğine göre mu'tezilî kadı Ahmed b. Ebî Duâd'ın devlet otoritesi için resmen sağlanmış olan bir tutumu terketmenin ne kadar tehlikeli olduğu görüşüne o da katılmıştır. Böyle olunca İbn Hanbel 219 yılının Ramazan ayında halîfenin hu-

zûruna çağırıldı. Aynı sebatla Kur'ân'ın mahlûk olmadığını söyleyince şiddetle kamçılandı ve evine ancak iki yıllık bir haptisten sonra dönmesine izin verildi. Mu'tasım'ın bütün iktidarı boyunca, hadîs dersleri vermekten vazgeçerek, inzivada yaşadı.

Vâsık (227/842) iktidara geçince, Ahmed İbn Hanbel, hadîs derslerine yeniden başlamak istedi ise de kendisine resmî bir yasak yönetilmediği halde hemen bundan vazgeçti. Mu'tezilî kadının kendisine yeni güçlükler çıkarmasından korktu. Bu nedenle nakledildiğine göre düşmanlarından gizlenmeye varan, uzlet hayatına devam etti.

Mütevekkil tarafından sünnetliğin yeniden, iktidara geliş târihi olan 232/847'de, serbest bırakılması üzerine öğretim işine başladı. Bununla beraber İbn Hanbel, halîfenin 234 yılında Cehmiye ve Mu'tezilîye ile savaş için görevlendirdiği kişiler arasında görülmemektedir. Yapılan eziyetler sırasında ilk plânda rol oynayan kişilerin ortadan kalkması halîfe ile bağımsız teolojien arasında yakınlaşmaya imkân verdi. Ahmed b. Ebî Duâd 237/852 yılında işinden alındı ve onun halefi olan İbn Aksam'ın, bâzı rivâyetlere göre, İbn Hanbel tarafından halîfeye tavsiye edildiği bildirilir. İbn Hanbel, saraya girmek târihi ve cereyan tarzı belirsiz kalan bir ilk teşebbüsten son-

ra 237 yılında halîfe Mütevekil tarafından Samarrâ'ya gönderilmek için dâvet edildi. Öyle görünüyor ki halîfe, genç prens Mutaz'a hadîs dersleri vermek işini ona emanet etmiştir. Aynı zamanda halîfenin sünnîliği yeniden kuvvetlendirmek için, ünlü kelâmcıdan yararlanmayı düşündüğü de tahmin edilebilir. Samarrâ'ya yaptığı bu seyâhat İbn Hanbel için, tehlikeleri bertaraf ederek, Abbâsî saray çevreleriyle temas kurmasına fırsat verdi. Bize gelen nakiller gösterir ki, İbn Hanbel buraya varışında hâcib Vâsif tarafından karşılanmış, İlah'ın zengin evinde ikâmet etmiş, birçok hediyeler almış, Mutaz'la tanışırılmış fakat yaşı ve sıhhati nedeniyle kendi isteği üzerine her türlü özel hizmetten âzâde tutulmuştur. Kısa bir ikâmetten sonra, burada halîfe ile görüşmeden tekrar Bağdad'a dönmüştür.

Ahmed İbn Hanbel 1 Rabîu'l-Evvel 241'de 75 yaşında iken kısa bir hastalıktan sonra vefat etti. Harb kapısı yanındaki Şehitler Mezarlığına gömüldü. Rivâyetlere bakılırsa toprağa verilmesi, gerçekte halkın büyük heyecanına tanık olunduğu hissedilir. Mezarı hararetli gösterilere hedef olduğundan halîfeye bağlı otoriteler tarafından mezarlık gözaltında tutuldu. İbn Hanbel'in mezarı Bağdad'da ziyâret edilen yerlerin en başında gelen bir yer oldu. Halîfe Mus-

tadî' 574 yılında burada ünlü mühaddisi yücelten bir yazıyı, Sunna'nın en sâdik savunucusu adına mezarına yazdırdı.

İbn Hanbel'in iki hanımından her biri ona bir erkek çocuk verdi: Sâlih ve Abdullah. Ayrıca bir câriyesinden de bizce tanınmayan altı çocuğu olmuştur. Sâlih, 203 yılında Bağdad'da doğdu, 266 yılında kadı olarak görevli bulunduğu İsfahan'da öldü. Ahmed İbn Hanbel'in fikhinin büyük bir kısmını nakletmekle bilinir. Abdullah, 213 yılında doğdu, özellikle hadîsle ilgilenirdi. Babasının eserinin büyük bir kısmını o nakletmiştir. Bağdad'da 290 yılında öldü ve Kureyş mezarlığına defnedildi. Mezarı üzerine babası öldüğü zaman yapılan tazim ona da yapıldı. Babalarının fikrî hayâtına sıkıca ortak olan Sâlih ve Abdullah müşterek bir yapı olarak doğacak olan Hanbelîliğin ilk ustaları arasında yer aldılar.

2 — E s e r l e r i :

İbn Hanbel'in en tanınmış eseri, bir hadîs mecmuası olan Musned'dir. Ahmed İbn Hanbel, bu esere büyük bir önem verdiği halde ancak onun oğlu Abdullah çok miktarda toplanan malzemeyi bir araya getirerek ve sıralayarak kendisi de bâzı ilâveler yaparak meydana koydu. Bağdad'lı talebesi Ebû Bekir el-Katî' (ölm.

368/978-9), hocasının eserine birkaç yeni ilâveler yaparak neşretti. Bu kocaman mecmua-da, hadîsler Buhârî ve Muslim'in Sahîhlerinde olduğu gibi konu itibariyle sıralanmamış, hadîsi ilk defa nakleden râvi isimleri altında sıralanmıştır. Bu, yanyana getirilen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve sahâbenin rivâyetlerini kapsayan bir seri rivâyetlerden oluşmuştur. Eser, ensar, Mekke'li, Medîne'li, Kûfe ve Basra'lılar ve sonra Sûriye'lilerin nakilleriyle son bulur.

Musned'in dizilişi, fikrî bir nizâmın açık tanığıdır. Fakat bu onu ezbere bilmeyenler için içindekileri kullanmayı güçlendiriyordu. Bunun için bâzı düzenlemelere hedef oldu. İbn Kesîr, "Kitâb fî Cem' el-Mesânid el-Aşra" adlı eserinde sahâbî adlarının alfabetik sırasına göre İbn Hanbel'in Musned'inde, Kutub-ü Sitte'de, Taberânî'nin Mu'cem'inde, el-Bazzâr ve Ebû Ya'lâ el-Mavsilî'nin Musned'lerinde mevcut olan hadîsleri sıralar. İbn Zuknun (ölm. 837/1433-4) Kitâb el-Darârî'sinde, Buhârî'nin takip ettiği başlık sırasını izlemiş ve en büyük meziyeti saydığı hadîsler arasına en başta İbn Kudâma, İbn Teymiye ve İbn el-Kayyim olmak üzere birçok Hanbelî eserlerden parçalar almasıdır. Zâhiriye'de mevcut olan bu geniş mecmua, yarım yüzyıldan bu yana birçok Hanbelî metinle-

rin neşrinde ilk başvuru olan hazîne teşkil etmiştir.

İbn Hanbel'in fikrî cephesi:

Ahmed İbn Hanbel, tradisyon çerçevesi içinde müstakil bir müctehid olarak kabûl edilmelidir. İbn Teymiye'nin de işâret ettiği gibi o birçok hadîs yığını ve birçok üstadından aldığı fikirler içinde kendi özel doktrinini ortaya koydu. Onu hukuktan birtakım kaideler çıkararak bir fakîh değil de, Taberî gibi, bir hadîsçi olarak görmek iyi anlamamak olur. Zaten böyle bir açıklamaya İbn Akil itiraz etmişti: "İbn Hanbel tarafından kabûl edilen bâzı tezler, o kadar ince bir sanatla sünnet üzerine dayandırılmıştır ki çok az kimse emsâline ulaşabilir. Ve hükümlerinin tanıklık ettiği hukukî inceliğe kimse varamaz." O halde "Eshâbu'l-hadîs"e karşıt olarak "Eshâbu'l-re'y"i koymak uygun değildir. Zîrâ hadîsleri anlamak, farklarını ayırmak, taşıdıkları muhtemel sonuçları çıkarmak için en az bir şahsî buluşa başvurmak çok zor görünüyor.

İbn Hanbel'in i'tikadî görüşünü araştırmak için iki kısa eseri vardır: Redd Ale'l-Cehmiyye ve'l-Zanadika ve K. el-Sünne. Bunlar, birlikte basıldı, Kahire, târihsiz, K. el-Sünne'nin daha uzun bir versiyonu Mekke'de basıldı, 1349. Bu iki eserden birincisinde, fi-

kirleri Horasan'da yayılan, Ebû Hanîfe'nin ve Amr b. Ubeyd'in talebeleri tarafından hüsn-ü kabûl gören Cehm b. Saffan'ın görüşlerini cerh ve reddeder. İbn Hanbel Redd adlı eserinde serdedilen birkaç meseleyi Kitâb el-Sünne'de tekrar konu ederek bu defa keskin bir açıklıkla, i'tikadî görüşlerinin belli başlı noktalarını tesbit eder. Bu i'tikadî görüşlerin esasları, Ahmed Gulam Halil'in (ölm. 275) K. Şerh el-Sünne'sinde, metne bağlı bir anlamla açıklanmış Barbahânî'nin îman görüşlerinden sonra, İbn Kudama tarafından Lum'at el-İ'tikâd adlı eserinde bir icma' doktrinine doğru yönelmeden önce, birçok hadîslere dayanarak, İbn Battâ el-Ukbarî'nin K. el-İbana'sında yer almıştır. Daha sonra da Gazzâlî'nin İktisâd ve Cuveynî'nin Nizâmîyye'sinden etkilendiği hiss edilen İbn Teymiye'nin Vâsitiyye'sinde tekemmül ederek şekil almıştır.

Mezhebî mahiyette olan diğer eserleri arasında K. el-Salât'î cemâat halinde namaz kılmanın ve bunu edâ ederken imam ve cemâatin uyacağı kaideler üzerinedir ki İbn Hanbel'in ilk talebelerinden olan Muhannâ b. Yahyâ el-Şâmî tarafından nakledilmiş, Kadı Ebü'l-Hüseyn'in Tabakât'ından çıkarılmıştır. Sonra burada henüz neşredilmemiş iki yazmayı da zikretmek yerindedir: Müsned Min Mesâ'il

Ahmed, b. Hanbel Ebû Bekr el-Hallâl tarafından nakledilmiş ve K. el-Câmi'nin bir cüzünü teşkil ettiği intibaini vermektedir. İbn Hanbel'in dînî-siyâsî fikirlerinin araştırılması konusunda önemli bir yapıttır. Diğer Gulam el-Hallâl tarafından nakledilen yazmadır.

Kitâb el-Vera' sıralanmış kısa notlar şeklinde, çeşitli hallerde İbn Hanbel'in kafasında beliren düşünce nezâketinden doğan rahatsızlıklar üzerine fikirleri bulunur. Bunları nakleden Ebû Bekr el-Marvazî, bize göre savunma maksadiyle ve Ahmed b. Hanbel'in doktrininin dindarâne vara', sûfiîlik ve kendini Allâh'a verme sâhasında çağdaşları olan İbrâhim b. Ethem, Fudayl b. İyaz veya Zu'l-nûn el-Mısırî ile aynı sûrette mukayese edilebileceğini göstererek buna, yakın konularda veya aynı konuda diğer birkaç fakîhin fikirlerini ilâve etti. Bu eser, Ebû Tâlib el-Mekkî tarafından Kût el-Kulûb'da uzun boylu dercedilmiş ve Gazzâlî tarafından da İhyâ'Ulûm Eddîn'de ele alınmıştır.

Mesâ'il: Ahmed b. Hanbel'in sürekli olarak akîdevî, ahlâkî ve hukukî meseleler üzerinde fikri alınmıştır. Bâzı rivâyetlerin bize bildirdiği üzere, görüşlerini kesin bir sûrette yazılı olarak kaydettiği halde, kendi fikirlerinin Kur'an ve Sünnet'in yerine kaim olması tehlikesine karşı soru so-

ranları dikkatli olmaya çağır-
mıştır. Bizzat kendisi, Şâfiî'den
farklı olarak, metodik bir sû-
rette, bir doktrin halinde eser
vermeye çalışmadı. Öğretimi-
nin derin anlamını Fıkh'ın ted-
vin edilmesine karşı bir tepki
olarak açıklamak gerekir. İslâm
Hukuku, ilk haliyle, müş-
terek bir yapı üzerine dayalı,
başlıca sözlü olarak nakledilen
bir meslek idi. Ferdî görüş ay-
rılıklarına çok geniş bir yer
verirdi. Onu sistemli bir şekil-
de tedvin etmek, temsilcilerin-
den birisinin düşüncesini em-
poze ve tesbit etmek sûretiy-
le onu dondurmak, tabiatını
değiştirmekten başka bir şey
değildi.

İbn Hanbel'in yazılı ola-
rak verdiği cevapların ortaya
çıkartılması ve bunların fıkhın
genel çizgileri içerisinde tas-
nifi, talebeleri Sâlih, Abdullah
ile diğer talebelerinin işi idi.

Bundan başka birtakım
mecmualar da vardır ve İbn
Ebî Ya'lâ'nın Tabakât'ı İbn
Hanbel'in ziyâretçilerine ver-
diği cevapları ihtiva eder.

Böylece yaygın olan mal-
zemeler, Bağdad'da el-Mehdî
Câmiinde öğretim yapan Ebû
Bekr el-Marvazî'nin talebesi
olan muhaddis Ebû Bekr el-
Hallâl (ölm. 311/923-4) tara-
findan "Kitâb el-Câmi'li-Ulûm
el-İmam Ahmed" adlı kitapta
toplatıldı. Bu konuda el-Hal-
lâl'in oynadığı rol İbn Teymi-
ye tarafından çok iyi şekilde

değerlendirilerek ortaya ko-
yuldu. Kitâb el-Sünne'nin İbn
Hanbel'in Usû'l-Eddîniyye ko-
nusunda fikirlerini tanımak
için mükemmel bir eser oldu-
ğunu söylüyor ve Kitâb fî
İlm'in fıkıh usûlü tetkikinde
çok değerli bir repertuar ol-
duğunu belirtiyor. Belki bura-
da Kitâb el-Câmi'nin iki alt
taksimi veya tekrar gözden ge-
çirilmiş nüshası söz konusu-
dur. Bize göre kitab yukarıda
zikrettiğimiz kısmı hariç kay-
bolmuştur. Fakat İbn Teymiye
ve İbn Kayyim el-Cevziyye'-
nin bütün eserlerini beslediği
için bu iki yazarın tetkiki İbn
Hanbel'in düşüncesini belirle-
meye yardımda yarıyacak olan
bu eksikliğe kısmen kaim ola-
bilir.

El-Hallâl'in eseri, talebesi
Gulâm el-Hallâl adı altında da-
ha çok tanınan Abd el-Aziz b.
Câfer (ölm. 363/973-4) tara-
findan tamamlandı. O, hocası-
nın İbn Hanbel üzerindeki a-
çıklamalarını her zaman kabûl
etmezdi. Ve meselâ Zâd el-
Musâfir, Câmi kadar önemli
olmasa da sık sık başvurulan
bir ek repertuar teşkil etti.
İbn Hanbel'in fikirlerinin or-
taya konulmasındaki görüş ay-
rılıklarının devam etmesine
engel olmayan bu Corpus'da,
bu ayrılıkları Hanbelîler tara-
findan, mezhep kurucusunun
nassı ile ondan gelen rivâyet-
leri, ilham ettiği tenbihatı ve
talebelerinin nokta-i nazarları
da bulur.

3 — Doktrin :

Hanbelîlik, bâzı mensupları arasında biraz fanatik bir heyecanla veya her şeye harfi harfine riayât etmek şartıyla bâzı mensuplarınca da ce-hâlet ve meydan okuma yüzünden arzu edilen ilgiyi görmemiştir. Bu mezhep, târihi boyunca, çok sayıda ve kuvvetli hasımlarla, daha sonra birleştikleri prensipleriyle mücâdele ettiği çeşitli ekollerle, Hanbelîliği hücumlarıyla yıldırmak veya aldatıcı şüphelerle kuşatmak isteyenlerle karşılaştı. Batı orientalizmi bu mezheple az ilgilendi ve ona karşı daha az sert değildi. İtibar gören fikre göre İbn Hanbel'in doktrininde sert bir ilâhî âdet itikadı, sıkı sıkıya sünnete bağlılık, son kesimine varan bir toplum dışı olma ve devamlı olarak mevcut düzeni savunma iktidarsızlığı vardır. Halbuki İbn Hanbel'in eserlerinin doğrudan doğruya tetkiki, doktrininin temel maksatlarının bu özetlenen hükümler yönünde olmadığını gösterir.

Allâh'ın sıfatları:

İbn Hanbel'in Allâh'a îman telâkkisi Kur'an'daki Allah inancı telâkkisidir: Allâh'a inanmak, Allâh'ın kitâbında kendisi için yaptığı tasfire inanmaktır. O halde, Allâh'ın sıfatlarını yalnız duyma, görme, kelâm, kudret, irâde, ilim vs. gibi değil Allâh'ın eli, kürsüsü, her yerde varlığı ve ki-

yâmet gününde mü'minler tarafından görüleceği gibi müteşâbih bütün deyimleri hatıra getiren sıfatları da hak olarak kabûl etmek gerekir. Yine sünnete uygun olarak, Allâh'ın inananların duâsını kabûl etmek için gecenin son üçüncü bölümünde yere en yakın olan gökten indiğini tasdik etmelidir. Aynı zamanda Allâh'ın tek mutlak, yaratıklarından hiçbirine benzemediğini söylemek harfiyen Kur'an'a uymak demektir. O halde İbn Hanbel, Cehariye'nin menfî kelâm görüşlerini ve onların Kur'an'ı ve Sünnet'i te'vîlini şiddetle reddediyor. Yine aynı şiddetli Müşâbbiha'nın teşbih görüşünü; münakaşalı delillerinin sonunda, Cehmiye'yi kendi kendini bilmeyen kimseler olarak reddediyor. İbn Hanbel'in îman konusunda görüşü, ilâhî şeylerin nasıl olduğunu soruşturmadan Allâh'a inanmak ve O'na, kelâmın nâfile ve tehlikeli inceliklerinden vazgeçerek varlığının sırrını anlamayı Allâh'a bırakmaktır. Kur'an açısından hem basit hem kuvvetli olan bu durum ile Mu'tezilîlikten uzaklaşan Eş'arî, öğrencileri içinde de kendini gittikçe belirleyen Allâh'ın sıfatları, Kur'an ve Kelâm'ın meşrûluğu üzerine eski kanâatinde birkaç değişiklikte bulunmadan önce, tetkik veya samimî bağlanma sûretiyle Ahmed b. Hanbel'in himayesi altına girmek ister.

AHMED
IBN
HANBEL

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVI
SAYI: 1

OCAK
SUBAT
1977

Kur'an:

Ahmed İbn Hanbel'e göre Kur'an, Allâh'ın kelâmıdır, yaratılmamıştır. Başka bir tavsifte bulunmaksızın yalnız Kur'an Allâh'ın kelâmıdır demekle yetinmek kesin bir tavır almayı reddetmek, "çekimseser" olan Vâkıfiyye'nin dalâletine düşmek demektir. Bu sonuncular, telkin ettikleri şüphe dolayısıyla, Cehmiye'nin apaçık dalâletinden daha tehlikelidir. Kur'an'la anlamamız gereken yalnız mücerret bir fikir değil, fakat Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri, deyimleri, fikirleri, yâni tabiatını kavrayamadığımız bütün yaşayan hakikatleriyle Kur'an'dır.

Kur'ân'ın Telâffuzu:

Kur'ân'ın telâffuzu konusunda İbn Hanbel'in takındığı tavır îzah etmek güçtür. Bâzı rivâyetlere göre O, Kur'ân'ın telâffuzunu gayr-ı mahlûk olarak mütalâa etmektedir. Kitâb el-Sünne'de şunu yazmakla yetiniyor: "Kim Kur'ân'ı okuduğumuz zaman, sözlerimizin ve Kur'an kırâatimizin mahlûk olduğunu söylerse cehmîdir." Her ne kadar Kur'ân'ın telâffuzunu mahlûk olarak gören, Lâfziyye'yi açıkça suçluyorsa da daha sonra Hanbelîleri zor durumda bırakarak, daha bâriz bir şekilde görüşünü ifade etmekten sakınıyor. İbn Teymiye, bu konuyu Selefiyyûnu gerçekte ilk ayıran konu olarak görür. Ona

göre İbn Hanbel, bir tavır takınmadan imtina etti. İbn Teymiye Vâsıtiyye adlı eserinde Hanbelîliğin esprisine uygun gördüğü formülü bizzat vermektedir: "İnsanlar Kur'ân'ı okuduklarında veya sâhifeler üzerine yazdıklarında Kur'an yine olduğu gibi Allâh'ın kelâmı kalıyor. Bir söz ancak onu ilk söyleyene atfedilir. O sözü nakleden veya yayana değil."

Usûlü:

İbn Hanbel, Şâfiî'den farklı olarak, hiçbir Usûl-ü Fıkh kitabı yazmadı. İşlenmiş bir teknikle, diğer mezheplerle münakaşa atmosferi içinde daha sonra yazılan mezhebini çok iyi bilinen eserleri onun düşüncesini tamamiyle aksettirdiği kabûl edilemez. Mesâil'deki mevcut şekli ile onun asıl doktrini daha iptidaîdir; fakat Hanbelî, mezhebinin usûlünün ilk prensiplerini ortaya koyma meziyetine sâhiptir.

Kur'an ve Sünnet:

İbn Hanbel'in doktrini, metne sâdik kalarak anlaşılan ve mecâzî tefsîre girmeyen Kur'ân'a ve hadîse dayandığı kabûl edilebilen rivâyetlerin bütününe dayanmayı hedef alır. Kendi ifadesinden de çıktığı üzere İbn Hanbel, Müsned'inde zamanının herkesçe kabûl edilen meşhur hadîslerini toplamak istedi. O halde

Müsned'de, kendi ifadesiyle, sahîh olarak kabûl edilebilen ve aslî oluşu yeterli şekilde sabit hadîsler ile hiçbir müsbet sebep onların reddedilmesine yol açmayan, sıhhatleri kabûl edilen hadîsler mevcuttur. Veya Tirmizî'nin ifadesiyle, sahîh hadîslerle hasen hadîslerdir. Ancak çok daha sonraları, hadîs kritiği İbn Cevzî ile en son sertliğine ulaştığı zaman, İbn Hanbel, mevzû hadîslere yer vermekle itham edildi. İbn Teymiye, İbn Hâcer el-Askalânî gibi birçok hadîsçiler bu ithama karşı çıktılar. Hâkim olan fikre göre, Müsned'de, "sahîh" hadîslerin yanısıra, kabûl olunamaz denilemeyecek "hasen" veya "garîb" hadîsler de mevcuttur.

Sahâbenin Fetvası ve İcma':

Kur'an ve sünnet'in devamı bunlardan çıkan ve tamamlayıcı üçüncü bir kaynak daha vardır: Sahâbenin fetvâları. İbn Hanbel indinde, doktrininin bu yeni kaynağının meşrûluğuna dayanak olan sebepler kesinlikle görülür: Sahâbe, Kur'an'ı ve sünnet'i görerek, bilerek ve anlayarak, onları daha sonraki nesillerden daha iyi uygulamaya koydular ve hepsi hürmete lâyıktırlar. Peygamber, sağlığında vasiyetini, sünneti ile birlikte, kendinden sonra gelecek olan her türlü bid'ati

bertaraf eden halîfeleri tâkip edilmeyi tavsiye etti. Sahâbe arasında görüş ayrılıkları olunca, Kur'an ve sünnet'e dayanarak üstünlük dereceleri gözönüne alarak, bir yöne taraftar olmak mümkündür.

Ashâb'ın derecelendirilmesi konusunda İbn Hanbel, önce Hz. Ebû Bekir'i, sonra Hz. Ömer'i, daha sonra onun halefini tâyin etme işini havale ettiği "ashâb el-şûra"yı gösterir ki "**bunların hepsi halife olmaya ve imam ünvanını kazanmaya lâyıktırlar**": Hz. Osman, Hz. Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas. Bunlardan sonra Bedir Savaşı gâzileri, muhâcirûn ve ensâr gelir. Bu uzlaştırıcı sünnet mezhep Hz. Ali'nin aldığı yüksek mevkii ve halîfeliğinin meşrûluğunu tanıır. Fakat kendine karşıt olanlara, bunların başında, târihî bir rolü olan Muaviye'ye İslâm'ın kuvvetlenmesinde değer vererek itibarını teslim eder. Ve bu ekolün hükümleri zorunlu olarak bir tarafa atılacak değildir.

Daha sonraki nesillerin, tâbiûn'un temsilcilerinin hükümleri de, mümkün görüşlerin şehâdeti olarak nazarı itibara alınmaya değerler. Bu şekilde bir mezhepte icma' ümmet, Kur'an ve sünnete dayanan bir hakikat etrafında genel birleşmeyi ifade eder. Kelimenin dar anlamıyla, bizâtihtî İslâm Hukukunun müsta-

kil bir kaynağını teşkil etmez: Bir cemâat, sünnetin naklettiği vahyin ışıkları olmaksızın, hataya düşebilir.

Müftünün Görevi:

Fakîh'e düşen ilk görev, bid'at ve îcâdetme esprisini bir yana bırakarak, her şeyden önce Selefîyyûn'un mânevî mîrasını sadâkatle takip etmektir: O halde İbn Hanbel re'yi karşılıksız şahsî fikir olarak ve fakat metinler karşısında pasifliğe ve imkânsızlığa düşmeden bir hareket kaidesi yapmayı reddediyor. Kıyâsi reddetmez ama bundan alınabilecek hisseyi bir hukukî buluş ve sistemleştirme olarak, daha sonra entellektüel tesirler altında İbn Teymiye ve İbn el-Kayyim'in yapacakları gibi, görmedi.

İbn Hanbel, bilhassa istis-hâba başvurur. Bu yeni bir durum doğup değişmedikçe belli bir hukukî statüyü savunan akıl yürütme usûlüdür. Veya zerâyii kullanır ki bu da Allah tarafından emredilen bir emir veya yasak konusunda bunun îfâ edilmesi veya bu yasağın çiğnenmemesinde göz önüne alınan düşünme usûlüdür. Maslaha veya menfaa mefhumu da tabiatıyla bir hukukî durumun genişletilmesi veyâ daraltılmasında, her ne kadar İbn Teymiye ve talebesi el-Tûfî bunu kullanırken kaideye bağlayıp onu yaymaya gitmedikleri halde, onun

mezhebi ile uygunluk halindedir.

İbn Hanbel'in hem sünnete dayanmak ve hem de realist olmak yolunda çift endişesini belirgin bir şekilde göstermek için İbn Kayyim'in bir benzetmesini ele alarak, müftü, âdeta hastanın durumuna uygun ilâcı veren doktor gibi; belli bir duruma uygulanan ahlâkî kaideleri hukuk kaynaklarından çıkarmak için devamlı bir şahsî gayret, içtihat yapmalıdır der. Bu yüzden her ne kadar Hanbelî büyüklüğü hiçbir zaman içtihat kapısının açılmasını istemedilerse de bunun sebebi mezhebin anlaşılması için onun devamlı varlığının zaten akıl için zorunlu olduğunu kabûl etmeleridir.

Halîfelik ve Araplar:

Esasen Hâricîlere ve Şîîlere karşı yönelmiş olan İbn Hanbel'in politikası her tezdin önce Kureyş'in meşrû halîfelikliğini tasdik eder. "Hiç kimse Kureyşlilerin bu hakkına itiraz edemez, onlara karşı isyan edemez ve bu hakkı kıyâmet gününe kadar başkaları için tanıyamaz." Zamanında, çok canlı olan ırk kavgalarında vaziyet alarak, Arapları, onların üstünlüğünü ilân etmeden, savunur: "Arapların haklarını, meziyetlerini ve yaptıkları hizmetleri tanımamız gerekir. Allâh'ın Peygamberine karşı taşındığımız sevgimiz gereğince

de onları sevmeliyiz. Araplara kötü söz söylemek, riyâkârlık ve nefret etmek mürâiliktir." Riyâkârlıktır, çünkü bu hakarete ve nefretin arkasında, eski imparatorlukları kurmak ve başka kültür şekillerini icra etmek gâyesiyle İslâm'ı yıkmaya çalışan, gizli bir düşünce saklıdır.

İbn Hanbel, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından verilen misâllere dayanarak halîfenin kendi halefini tâyin etmesini meşru sayar. Fakat bu tâyinin, fiilen olması için, imam ve efkâr-ı umûmiyenin ileri gelenleri bir kontrat, bir mübayaa ile Allâh'ın kelâmına uymada karşılıklı sadâkatlerine yemin edeceklerdir.

İmamin görevleri hakkındaki görüşü, yapılan hukukî açıklamaların ana çizgileri yönündedir. Fakat imama, Kur'an ve sünnetin çizdiği felsefe içinde, cemâatin maddî ve mânevî şartlarını iyileştirmek için alınması gereken bütün tedbirler ve toplumun yararı, maslaha yolunda büyük bir esneklik bırakır. Böylece, İbn Hanbel'in düşüncesinde, bu önemli hukukî politika konusunda daha sonra metodik olarak İbn Akîl, İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziye tarafından ele alınan bir gelişmiş tohûm bulunur.

Cemâatin fertleri imâma itâatle görevlidir ve onun mânevî değerini tanımayarak itâatsizlik edemezler. İyi veya

kötü insanlar olsunlar, tiran olanın adâletsizliği veya âdilin adâleti önemli değil. "Cihad imamlarla birlikte yapılmalıdır" diyor. Cuma namazı, hac, iki bayram, otoriteyi elinde tutanlarla beraber îfâ edilmelidir. Velez bunlar dindar, âdil ve iyilik yapan kimseler değilse de. Emîrlere, âdil kullansın veya kullanmasın zekât, toprak vergisi, öşür, fey' ödenmelidir. Eğer devlet başkanı halkı Allâh'a itâatsizliğe götürüyorsa, bu nokta üzerinde ona uymayı reddetmelidir. Fakat bu imam olarak namazı kıldırıldığı müddetçe silâhlı bir isyâna gitmeyi mübah kılmaz. Cemâatin her üyesinin bilgisi ve imkânları nisbetinde iyiyi emretmek, kötüyü nehyetmek görevi vardır. Memur edilmeleri itibariyle müçtehitler, dürüstlük çerçevesi içinde kalarak, sünnete yeni bir canlılık verebilir, kamu oyunun canlı tutulmasını geliştirebilir ve sultana dînî emirlere hürmeti isteyebilirler.

Cemâat Anlayışı:

İbn Hanbel'in siyâseti cemâati birbirine bağlayıcı ve dînî sağlamlaştırıcı bir siyâsettir: Cemâati zayıflatan fitne mefhumuna karşılık, topluluğun birliği ve tesanüdü olan cemâat mefhumunu koyuyor. Tekfir meselesi üzerinde, Murcia'nın aşırı uzlaştırıcı tavrına yakın bir tolerans tavrı takınır. Ancak tam anlamıyla alı-

nan bir hadîs marifetiyle, "Büyük bir günah işleyen kimse cemâatten tardedilir." diyor. Cemâatten tardedilmeyi gerektiren ancak üç hatayı zikrediyor: İbâdeti terketmek, alkollü içki içmek ve İslâm akîdesine aykırı Râfizî fikirleri yaymak. Bu dalâlette olanlar içinde yalnız Cehmiye ve Kaderiye'yi işâret ediyor. Bizzat tardedilme yerine, dalâlete düşenleri cemâatin bünyesi içinde sistematik olarak bertaraf etmeyi ikâme ediyor. "Ne bid'ata düşen kişilerin arkasından duâ edilmesini ve ne de onlar üzerine mevtâ duâsının okunmasını sevmem" diye yazıyor.

Ahlâk:

İbn Hanbel'in mezhebi, baştan sona ahlâkî yönden titizliklerle doludur. Hareket hâlinde olmanın gâyesi Allâh'a ibâdet etmektir. Cehmiye ve Murcie'nin tersine îmânın, "söz, hareket, niyet ve sünnete bağlılık" olduğunu ifade eder. O halde îmânın artmak veya eksilmek sûretiyle şiddetin değiştiği görülür. Bu insanın tam bir bağlanmasını kapsar ki hiçbir insan kendi kendine "inşallah" istisnasını getirmediği mü'min diyemeyecektir. Böyle olunca îman yalnız bir ibâdetler bütünü değil fakat aynı zamanda kuvvetli mânevî kanâatleri içeren bir sistemdir: Allâh'a karşı ih-

lâs, zühd ve fakr ile tevekkül, "korkulan şey için arzu edileni bırakmak" olan cesaret, Allah'dan korkmak, haram ile helâl arasında iyi çizilmiş iki sınır arasında şubuhâtı bertaraf eden ince düşünce. İbn Hanbel'in inancı, o halde metne bağlı bir hukuk düzeni değildir.

İbâdât ve Muâmelât:

İbn Hanbel'in uygulanan mezhebini teşkil eden şer'î-mânevî emirlerini, ayrıntılarına vararak burada incelemek yeri değildir. Bu konuyu paylaşan iki kol vardır: Biri ibâdetler, diğeri âdât ve muâmelât'dır. Hırakî'nin Muhtasar'ında yaptığı metodlu açıklama İbn Hanbel hakkında bir fikir vermekle yetinir ve onun düşüncesini belli bir tasnife sokar. Aynı şekilde İbn Kûdama'nın, VII. yüzyıl Hanbelîliğini tanımak için çok değerli olan, "Umde" adlı kitabı da böyledir.

Hanbelîliğin ilk şeklini belirtmesi bakımından, İbn Teymiye'nin çıkardığı önemli bir kaide daha vardır: İnsan üzerine düşen ibâdetlerin ancak Allah tarafından ismen belirtilerek, sosyal bakımdan düştüğü fakat bunun tersine yasak edilen şeylerin de ancak Allah tarafından Kur'an'da ve sünnette belirgin olarak yasak edildiğini kabûl etmek gerekir. Bu iki ilkeyi İbn Han-

bel bir formül ile özetler: "Tevkîf fî'l-ibâdât va-'afv fî'l-mu'âmelât = Dînî farzlarda en büyük ciddiyet, muâmelât-da en fazla müsamaha." Bu itibarla akit işlerinde iki tara-fa, şartların belirlenmesinde büyük bir hürriyet bırakılmalıdır. Özellikle, alış-veriş hu-sûsunda, Kur'an'da ve sünnet-te açık olarak yasak edilmiş, meysir ve ribâ ile ilgili akitler geçersizlikle hükmedilebilir. Muhasibî'ye zıt olarak İbn Hanbel, nâmuslu bir rızık ara-manın dînî bir farz olduğunu ifade eder.

Halbuki, ibâdetler konu-suna dönersek, bunlardan yalnız Kur'an'ın ve sünnetin em-rettikleri şer'îdir ve emredil-dikleri şekilleriyle meşrûdur. Hanbelîliğin titizliği, taassuba varan dindarlık ve dînî görev-lerin edâ edilmesini her şeyin üstünde tutan hassasiyetinden çok zâhit ve sofîlerin veya idarî makamların keyfî olarak soktukları içtihad yoluyla gi-ren ibâdet şekillerine meşrû bir değer tanımayı reddetmek-te görünmektedir. Bid'at hu-sûsunda bu düşmanlık, Barba-hârî ve ilk Vahhâbîler yanın-da bilhassa çok kuvvetli ol-muştur.

Bibliyografya:

a) **Terceme-i Hâl:** Birkaç sayfası Zâhiriyye'de mahfuz Ebû Bekir el-Hallâl'in (ölm. 311/923-24) Hanbelîliğin târi-hi hakkında bir bölümü; İbn Kesîr tarafından Bidâye, X, 234-43'de geniş şekilde ikti-bas edilen Ebû Bekir Beyhakî'nin (ölm. 458/1065-6) yazdığı monografi. İki geniş biyografi: İbn Cevzî, Menâkıb el-İmâm Ahmed b. Hanbel, Kahire, 1349/1931; A. M. Şakir tara-fından Zehebî'nin büyük târi-hinden çıkarılarak ayrı basım yapılan Tercümet el-İmâm Ahmed, Kahire 1365/1946. Bu iki biyografi, İbn Hanbel'in evlâdı ve ilk öğrencilerine varan zen-gin bir dokümantasyonu içe-rir, fakat bunlar her şeyden önce meth ü senâ yapan bio-grafilerdir; ekseriya kronolo-jik dikkatten mahrumdurlar.

b) **Eserler:** Makalenin i-çinde zikredilmiştir.

c) **Araştırmalar:** W. M. Patton, Ahmed İbn Hanbel and the Mihna, Leide 1897; I. Goldziher, Zur Geschichte der hanbalitischen Bewegungen, ZDMG, 1908, 1-28; Aynı ya-zar, El⁽¹⁾; Muhammed Abû Zuhra, İbn Hanbal, Kahire 1949; H. Laoust, Les premières professions de foi hanbalites, Mélanges Massignon, III/1957, 7-36.

AHMED
İBN
HANBEL

DIYANET
DERGİSİ
CİLT: XVI
SAYI: 1

OCAK
ŞUBAT
1977